Florin Curta, *Din Antichitate până în Evul Mediu: Studii de arheologie* (Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, XXXV), Editura Mega, Cluj-Napoca 2024, 355 p.

Prin bunăvoința filialei Iași a Academiei Române, mai precis a Institutului de Arheologie Iași, Florin Curta, membru de onoare al Academiei Române, oferă cititorului român un volum de istorie și arheologie care aduce în discuție aspecte relevante din istoria ultimelor două milenii ale Europei estice și Peninsulei Balcanice. Cartea, prezentată pe scurt în paginile următoare, cuprinde o selecție de 16 articole grupate în patru secțiuni, dedicate *Antichității târzii, Evului Mediu întunecat, Evului Mediu timpuriu în Grecia*, respectiv *Migrațiilor și istoriei arheologiei*. Așa cum aflăm din *Prefață*, selecția reprezintă un eșantion care ilustrează și accentuează rolul arheologiei în reconstituirea istorică, un subiect la fel de vechi pe cât este de nou, ale cărui provocări par să fie fără sfârșit și să se complice proporțional cu creșterea informației arheologice. Studiile sunt în parte inedite, altele reprezintă versiuni sau preluări ale unor publicații anterioare, asupra cărora autorul s-a întors pentru a le actualiza, completa sau reevalua în concordanță cu cercetările mai noi. Textele sunt însoțite de un total de 42 de ilustrații, majoritatea hărți, încheindu-se cu o bibliografie ce se întinde pe ultimele peste 100 de pagini.

Prima parte a cărții, *Antichitatea târzie*, grupează patru studii referitoare la viața economică din secolul VI în Peninsula Balcanică, care aduc în discuție diferite aspecte ale frontierei dunărene a Imperiului Roman prin comparație cu situații similare din alte părți ale imperiului.

Primul studiu, *Țărani ori soldați recrutați la repezeală? Despre așezările din Peninsula Balcanică în decursul secolului al VI-lea* (p. 15–28), studiază rețeaua așezărilor la nivel micro- și macroregional, pentru a descifra mecanismele care au dus la încetarea vieții urbane din peninsulă. Autorul dezvoltă o perspectivă aproape cu totul inedită, concentrându-se pe materialul arheologic provenit din așezări, mutând astfel discuția de la subiecte comune, precum clădirile de cult creștine, studierea vieții urbane sau a necropolelor. Datele arheologice arată limitarea teritoriului locuit efectiv în fostele mari orașe, reorganizarea spațiilor, redimensionarea clădirilor utile și construcții incomparabil mai modeste care nu mai știau să folosească mortarul în structurile zidite. Toate aceste elemente definesc de fapt decăderea majoră a vieții urbane determinată de factori economici și administrativi, care au avut la bază diminuarea legăturilor cu așezările de pe coastă, scăderea masivă a nivelului de trai ce a dus la depopularea masivă a peninsulei și a influențat major sau chiar a provocat incapacitatea locală de a susține sistemul de fortificații, contribuind în cele din urmă la abandonarea frontierei dunărene. Limitarea condițiilor de viață a fost însoțită de o mare insecuritate, care se reflectă în abadonarea proprietăților funciare mijlocii, absența unor așezări rurale deschise și raritatea mănăstirilor – singurul tip de așezare fiind cetatea de dimensiuni mici (o jumătate de hectar, care permitea garnizoane de 300–400 soldați) – în interiorul căreia se găseau clădiri de locuit, instalații, biserici, dar și elemente care arată prezența familiilor soldaților.

Al doilea studiu, *La marginea imperiului. Zonele de la vest și nord-vest de Marea Neagră în decursul secolului al VI-lea și la începutul secolului al VII-lea* (p. 29–42), se oprește asupra teritoriilor aflate imediat în exteriorul granițelor Imperiului Roman, definite ca „ținuturi de margine”. Cele două regiuni sunt analizate separat, concluzia fiind aceea că evoluția și statutul lor au fost diferite: în Crimeea viața rurală era bine dezvoltată, producția agricolă consistentă și industria pescuitului de-a dreptul înfloritoare, având astfel capacitatea să susțină și un miez de urbanizare, precum și o viață spirituală activă (un număr relativ mare de biserici, cultul sfinților, pelerinaj). Arheologia arată o situație exact diferită în nordul Peninsulei Balcanice, unde nivelul vieții a fost în continuu declin: viața pe coasta de vest a fost mai fragilă și a încetat practic să funcționeze la începutul secolului VII. În schimb, coasta de nord-vest a rămas un ținut de margine imperial pentru Bizanț și, mai apoi, pentru kaganatul hazar.

Studiul include o interesantă discuție privind definirea termenilor de graniță – margine – ținuturi de margine, a cărei metodologie este deopotrivă interesantă pentru istoric și arheolog și care se aplică foarte bine atunci când încercăm să deslușim Evul Mediu pe teritoriul de astăzi al României. O remarcă extrem de provocatoare este aceea că teritoriile din sudul și estul României de astăzi pot fi asimilate cu „ținuturi de margine” cu statut imperial, fiindcă evoluția lor, analizată pe baza descoperirilor arheologice, nu ar fi fost posibilă fără o conexiune directă cu imperiul.

Studiul *Monede, castre și schimburi comerciale în Peninsula Balcanică (sec. VI – începutul sec. VII)* (p. 43–55) aduce în atenție subiectul controversat al caracterului așezărilor din Balcani, concentrându-se pe analiza celor fortificate: au avut acestea un caracter civil, fiind simple așezări rurale, fortificate, pentru a-și asigura o protecție în vremuri de restriște, situații în care țăranii deveneau soldați? Sau trebuie să le vedem ca simple cetăți, având o misiune clară în acest sens, dar în care viața s-a adaptat la contextul general al provinciei în care era dificil să supraviețuiești și trebuia să o poți face deseori pe cont propriu? Cum ar putea arheologia să răspundă acestor întrebări și să clarifice o dezbatere istoriografică cu rădăcini adânci? Găsim oare suficiente repere chiar în condițiile în care materialul arheologic este publicat de cele mai multe ori fragmentar, fără context și fără detalii?

Descoperirea frecventă a unor unelte agricole a sugerat că aceste așezări erau sate fortificate, dar la o analiză mai atentă autorul a constatat că sistemul cronologic era greșit, uneltele aparținând unei etape de locuire din secolele IX–X. Dacă ne rezumăm la materialul sigur databil în sec. VI–VII și luăm în calcul nu doar uneltele, ci totalitatea obiectelor, fie ele podoabe valoroase, ceramica, sticla sau descoperirile monetare – se conturează un tablou complex care conduce concluziile într-o anumită direcție. Privind din această perspectivă, Florin Curta constată că circulația monetară în nordul peninsulei avea un profil uniform, dominat de nominaluri mari, ceea ce nu favorizează interpretarea așezărilor fortificate ca având un caracter rural. Dimpotrivă, dacă analizăm separat fiecare categorie de artefacte și apoi corelăm rezultatele, analiza duce la concluzia că fenomenul acestor așezări a fost unul militar, creat și întreținut (sau presupus a fi întreținut) în esență de către stat. Soldații erau dependenți în principal de subvenții, dar încercau să își asigure supraviețuirea pe diferite căi – în condițiile în care economia agrară practic nu mai exista de aproape un secol, nici ca producție și nici ca piață de desfacere. Grupările de obiecte sugerează totuși statutul unor clădiri drept magazii, respectiv locuințe, ceea ce oferă prilejul pentru o discuție privind desfășurarea unor schimburi comerciale.

Deși ideea de sat fortificat este atrăgătoare și poate că am fi tentați să găsim în ea un precursor al mănăstirilor și bisericilor fortificate din Evul Mediu, concluzia autorului este însă alta: aceste structuri aveau în esență un caracter militar.

Prima secțiune a cărții se încheie cu un studiu privind *Aspecte ale vieții cotidiene (și cazone) dintr-o cetate de la marginea imperiului* (p. 57–72) ce caută să reconstituie viața cotidiană din cetățile de la granița dunăreană a Imperiului romano-bizantin, având ca studiu de caz Capidava. Lucrând în paralel pe cele două niveluri de locuire (cel din sec. VI și cel din sec. X–XI, ultimul beneficiind de o documentație mai consistentă), Florin Curta sistematizează datele istorice și arheologice cunoscute, conducând către reconstrucția economiei, comerțului și vieții de fiecare zi a celor ce locuiau în cetate. Aparent, materialul arheologic nu oferă decât informații indirecte, dependente major de nivelul publicării. Cu toate acestea, dacă privim artefactele în ansamblul lor și încercăm să le corelăm contextelor, desprindem repere prețioase pentru a înțelege procesul de pregătire a hranei, modul de servire și consum și chiar producția și aprovizionarea. Dacă se adaugă și datele arheozoologice și arheobotanice, tabloul se completează cu detalii despre ce și cum se gătea și se consuma în cetate. Autonomia economică pare să fi fost mai accentuată în sec. VI, dar locuirea mai recentă a fost mai complexă, implicând o populație diversă ce includea femei și copii și activități diversificate, precum cultivarea și depozitarea cerealelor, pescuitul și vânatul, în vreme ce produse precum uleiul și vinul erau cumpărate. Cum se desfășura viața lor de fiecare zi, cum se vedeau în relația cu imperiul, care era relația lor cu divinitatea și biserica, în general care era viața spirituală a soldaților rămân detalii asupra cărora mai trebuie să ne concentrăm.

Partea a doua, *Evul Mediu întunecat*, cuprinde patru articole care analizează fiecare în parte aspecte controversate sau foarte puțin studiate din istoria aceleiași regiuni.

Păstorit și nomadism: o bifurcație arheologică (p. 73–83) explorează stadiul cercetărilor în arheologia nomadismului, punând sub semnul întrebării corectitudinea folosirii acestui termen în literatura arheologică. Deși în general descoperirile de morminte în stepele nord-pontice, dar și în Bazinul Carpatic sunt atribuite „nomazilor”, termenul nu este de fapt clarificat și nu este clar ce ar trebui să înțelegem prin nomazii mileniului I. Deși grupuri de morminte sunt atribuite lor, totuși analiza ar trebui să privească dintr-un unghi mult mai amplu pentru a înțelege mai întâi fenomenul nomadismului ce implica acesta și cât de corecți sau aproape de realitate suntem atunci când o locuință atipică sau urme vagi de

locuire sunt puse pe seama acestui fenomen. Arheologia păstoritului și nomadismului în Peninsula Balcanică, sud-estul și estul Europei este însă formată din crâmpeie, iar stadiul cunoștințelor nu este suficient de dens pentru a duce la un tablou mai clar. Studiul inedit sintetizează probabil tot ce s-a scris semnificativ despre comportamentul „nomadului" văzut din arheologie, făcând un pas important către „o revizuire fundamentală a problemei" (p. 75), care trebuie să se bazeze pe o reevaluare fundamentală a proceselor economice și sociale petrecute în Evul Mediu timpuriu. O secvență interesantă este cea referitoare la dificultățile interpretării etnice a unor materiale, structuri sau obiceiuri, autorul accentuând fragilitatea acestui demers aproape în orice context bazat pe arheologie.

Perit-au avarii? O privire dinspre Europa de Răsărit (p. 83–93) analizează arheologia epocii avare pe o arie largă în jurul Bazinului Carpatic, concentrându-se în principal pe piesele de centură tipic avare, considerând alte descoperiri ca fiind prea comun răspândite. Astfel de piese sunt atestate la est de Nipru, dar lipsesc în spațiul dintre Carpați și Nipru, unde de fapt „lipsesc orice urme de cultură materială care să semnaleze fie diferențieri sociale, fie prezența elitelor" (p. 88) până în a doua jumătate a secolului IX, când avarii deja își pierduseră identitatea. Discuția autorului este însă mai amplă, ca un preambul comparativ acesta abordând descoperirile avare din Polonia și Muntenia. Analiza, ce frecvent pune în discuție datările pieselor, concluzionează că majoritatea acestor descoperiri sunt din fazele finale (760–820) ale khaganatului avar. De asemenea, emerg două *pattern*-uri divergente – în sud acestea apar în contexte funerare, fără a fi clar dacă erau utilizate cu funcția lor originară sau ca simple ofrande simbolice, în timp ce în Polonia apar în așezări fortificate, fiind probabil produse chiar pe plan local – situație similară celei din Slovenia și Cehia –, indicând, pentru a doua jumătate a secolului VIII, o preluare activă de către elitele locale emergente a simbolisticii puterii etalate de elita avară.

Studiul *Biserici, cimitire de biserică și copii în Balcanii Evului Mediu timpuriu: un demers comparativ* (p. 93–111) explorează arheologia încreștinării în Peninsula Balcanică din perspectiva obiceiurilor funerare, urmărind relația dintre biserici și cimitire, cu accent pe mormintele de copii. Procesul creștinării are o literatură enormă, dar segmentul arheologic s-a concentrat în principal pe obiecte și pe descifrarea topografiei construite, formarea și asimilarea practicilor creștine fiind mai puțin aduse în discuție. De altfel, transferul cimitirelor din afara spre interiorul așezărilor și stabilirea unei conexiuni cu bisericile aflate în cult sau abandonate a fost un fenomen complex, care s-a întins pe o durată lungă, acoperind uneori câteva secole după momentul creștinării și al construirii bisericilor. Deși există o serie de studii locale și regionale, fenomenul nu are totuși o perspectivă suficient de largă, iar studiile comparative aproape lipsesc – materialul de față fiind o tentativă reușită de a face un pas în această direcție.

În principal, cercetarea care se află la baza acestui text a comparat datele din Bulgaria cu cele din Croația, cu obiectivul de a stabili în ce măsură creștinarea (produsă în ambele țări în sec. IX) a avut un impact imediat asupra organizării unor cimitire în imediata apropiere a bisericilor și, dacă da, care a fost statutul mormintelor de copii. Sistematizarea datelor pentru cele două regiuni a arătat că deja în jurul anului 900 existau în apropierea bisericilor și mici cimitire aparținând cel mai probabil elitei locale, însă morminte de copii lipsesc – spre deosebire de situația de dinaintea creștinării. Transferul cimitirelor comunitare în apropiere de biserică s-a produs pe durata a mai mult de un secol, la finalul căruia nu s-a mai făcut nicio selecție între copii și adulți, dar totuși poziția celor din urmă sugerează o anume selecție. Discuția îl poartă pe autor mult dincolo de regiunile imediat apropiate (Imperiul Carolingian, Ungaria), prin întreaga Europă, situații din Franța sau Anglia fiind frecvent menționate cu scopul de a semnala un proces uniformizat pe suprafața continentului.

Partea a doua a cărții se încheie cu un studiu despre *Bulgaria de dincolo de Dunăre: apa și conductele de aducțiune* (p. 111–128), care revine la o controversă cu vechime mare, dar purtată cu intensitate redusă în istoriografia noastră: unde a fost „Bulgaria de dincolo de Dunăre", în cazul în care aceasta a fost mai mult decât o tabără temporară punitivă, a rămas o controversă care a implicat și material arheologic, însă „nimeni nu a îndrăznit să cerceteze posibilitățile unei interpretări istorice pentru a oferi o explicație plauzibilă" (p. 114). Contribuția de față vine din reinterpretarea unor artefacte atât de nesemnificative încât aproape că nu li s-a acordat nicio atenție și chiar ne putem aștepta că nici nu au fost totdeauna înregistrate ca atare în inventarul descoperirilor arheologice: fragmente ceramice aparținând

unor conducte. Sistematizând materialul, autorul constată un număr destul de mare de descoperiri în Muntenia, iar din contextul arheologic rezultă că aceste piese erau produse local, fără să fi fost însă și folosite: nicăieri nu au fost identificate urmele unui sistem, oricât de primitiv, de aducțiune a apei. Concluzia este de aici încolo simplă: tuburile pentru conducte erau produse în Muntenia pentru a fi comercializate în sudul Dunării, probabil destinația finală fiind sistemele sofisticate de la Preslav (și Pliska). Deși ipoteza pare a oferi singura posibilitate de a înțelege producția unor obiecte ce nu erau folosite pe plan local, totuși pentru a fi cu totul acceptată ar trebui să beneficieze de o confruntare cu fragmente descoperite în Bulgaria pentru a stabili originea pieselor identificate *in situ*.

Incursiunea în lumea acestor artefacte aparent lipsite de importanță îi oferă autorului prilejul unei analize profunde a cadrului politic, administrativ și religios de la nordul Dunării de Jos până în partea sudică a Transilvaniei, cu obiectivul de a aduce cumva la zi informațiile arheologice ce ar putea servi unei delimitări a „Bulgariei de dincolo de Dunăre", fie și doar din punct de vedere cultural. Remarcile autorului privind descoperirile de la Alba Iulia, unele dintre ele încă controversate, sunt deosebit de interesante și merită o atenție specială din partea cititorului român.

Partea a treia, *Grecia medievală*, însumează patru articole a căror tematică este concentrată în principal pe peisajul funerar din Grecia medievală timpurie (sec. VII–XI), reflectând o profundă cunoaștere a istoriei și arheologiei acestui teritoriu și, în general, a Peninsulei Balcanice și sud-estului Europei.

Complexe funerare în Grecia Evului Mediu timpuriu sau despre etnicitate în arheologia bizantină (p. 419–418) aduce în discuție un subiect cu o bibliografie vastă, la care a contribuit de altfel și autorul, etnicitatea în arheologie. Studiul de caz la care se aplică discuția este format din obiceiurile funerare din Grecia medievală timpurie, care se desprind din analiza mormintelor izolate și a necropolelor. Elementele comune ce se pot sintetiza din acest material arheologic sunt evidente, dar pot oare acestea să fie interpretate în sensul reflectării unei identități entice, care ar putea fi „bizantină"?

În arheologia bizantină nu există o discuție aprofundată privind problema identității etnice, dimpotrivă, sunt autori care consideră că acest aspect nu era important pentru populația imperiului. Analiza materialului arheologic, în special a necropolelor, ca de altfel și interpretarea izvoarelor, arată că lucrurile stăteau exact invers – în sensul că diferența etnică era cu siguranță importantă. Dincolo de analiza minuțioasă a unei mari cantități de informație, acest articol are o mare relevanță metodologică, oferind un model de analiză a unei probleme actuale – aceea a definirii identității etnice pe baza unor probe sărace, unilaterale, fragile și conținând un mesaj discutabil din diferite perspective.

Monede și morminte din Grecia medievală timpurie. Observații arheologice asupra Reconquistei bizantine (p. 153–188) analizează izvoarele istorice și arheologice pentru a desluși și fixa procesul de integrare a Greciei în Imperiul bizantin în secolele VIII–IX. Ceea ce trebuie să fi fost un proces complicat este departe de a fi cunoscut în mod coerent, poate și din cauza unei metodologii unilaterale care s-a învârtit constant în jurul problemei etnice. De data aceasta, dezbaterea este transferată spre aspecte economice și sociale, descifrate din analiza minuțioasă a circulației monetare și a descoperirilor funerare, precum și din corelațiile posibile dintre aceste două piste de cercetare. Complicata și foarte stufoasa analiză monetară, care însumează probabil tot ceea ce se cunoștea în materie la momentul cercetării, este relevantă pentru a depista mișcarea trupelor imperiale, caracterul locuirii înainte și după reintegrarea în imperiu, dar și pentru a putea înțelege progresele sau stadiul creștinării. Pe de altă parte, analiza mormintelor și necropolelor dintre 620 și 900 scoate în evidență o serie de particularități ale peisajului funerar ce reflectă compoziția etnică și religioasă diversă a teritoriului investigat.

Înmormântări în tumuli preistorici sau o reintâlnire cu trecutul în Grecia medievală timpurie (p. 189–198) prezintă concluziile unei cercetări care analizează înmormântările în tumuli identificate pe teritoriul Greciei, dar cu referire la exemple din întreaga Peninsulă Balcanică și mai departe spre Europa Centrală și de Est, investigând semnificația acestora: era înmormântarea în tumul un ritual privilegiat, rezervat pentru anumiți membri ai comunității, aparținând poate unui anumit statut social? Corelând datarea mormintelor cu analiza contextului politico-religios se conturează o concluzie suprinzătoare: practica utilizării tumulilor drept câmp funerar pare să fi fost introdusă într-o perioadă de instabilitate și nesiguranță, o situație care a scos comunitățile din zona de comfort și le-a obligat să-și consolideze

conștiința de sine și identitatea de grup. Tumulii erau cu siguranță văzuți ca o garanție de stabilitate, utilizarea lor fiind astfel mai degrabă legată de stabilirea sau inventarea unei anumite continuități cu un trecut care era, într-un fel, monumental și fixat în peisaj.

Contribuții arheologice la istoria pelerinajului din Peninsula Balcanică în decursul secolului al XIII-lea (p. 199–208), introduce începuturile pelerinajului în teritoriile balcanice ale imperiului, concentrându-se pe analiza cultului la mormântul Sf. Dimitrie din Salonic. Analiza arheologică se bazează pe o serie de artefacte miniaturale, anume ploscuțe de plumb, având pe una dintre fețe imaginea Sf. Dimitrie în diferite ipostaze, răspândite între Atena și Novgorod, cu o concentrare aparte pe teritoriul Bulgariei de astăzi. Producerea acestor vase și explozia ulterioară a cultului Sf. Dimitrie au fost impulsionate de pelerinajul în Țara Sfântă, de pe urma căruia s-au răspândit recipiente purtătoare de mir pe la finele sec. XII. Ploscuțele Sf. Dimitrie au început să fie produse aproape concomitent în zona Salonicului, dar majoritatea celor cunoscute provin din sec. XIII, când pelerinajul la mormântul sfântului, ca de altfel pelerinajul în general, a explodat în toată regiunea balcanică. Aceasta se reflectă nu doar în intensificarea unei producții locale, ci și imitarea ploscuțelor aduse din Țara Sfântă în centre de producție din Europa Apuseană.

Partea a patra și ultimă a cărții însumează patru articole concentrate pe modul de percepție a contribuției arheologiei la cunoașterea istorică, dar și pe rolul definitoriu ce revine arheologului în definirea a noi direcții de cercetare, deschiderea de noi oportunități, dar și în adaptarea și reziliența în contexte social-politice complexe și uneori chiar amenințătoare.

Primul dintre studii, *Migrația slavilor și răspândirea limbii slave timpurii. Părerea unui arheolog* (p. 209–216), se apleacă asupra unui subiect foarte drag autorului, pe care l-a studiat practic neîncetat pe parcursul carierei sale, l-a sistematizat și interpretat magistral în cartea sa apărută în 2001 (Florin Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge University Press, Cambridge-New York), dar a continuat să îl țină sub lupă identificând mereu noi și noi fațete și detalii ale istoriei slavilor în Europa central-estică și în Balcani. Materialul de față se concentrează pe aspectul lingvistic, ceea ce, așa cum se remacă încă din introducere, ar putea să pară puțin forțat când vine din partea unui arheolog. De fapt, doar arheologia este cea care poate stabili prezența sau absența locuirii într-o anumită regiune, poate diagnostica caracterul acestei locuiri și deseori poate defini chiar aspecte foarte subtile ale vieții de fiecare zi. Urmărind firul descoperirilor, Florin Curta ne conduce prin hățișul mișcărilor de populație de la mijlocul primului mileniu, pe urma purtătorilor limbii slave, care s-au făcut răspunzători de răspândirea acesteia pe o arie atât de largă din peninsulă și din estul continentului. Totuși, mecanismul răspândirii limbii slave vechi încă nu are o explicație rațională. Teoriile lingviștilor sunt confruntate cu cele ale arheologilor, concluzia fiind aceea că, în absența unor mari valuri de migratori purtători ai limbii slave către diferite părți ale continentului, lingviștii ar trebui să ia în calcul mișcări de populație pe distanțe relative scurte, fenomene care s-au petrecut diferit de la o regiune la alta și care ar trebui studiate ca atare.

Al doilea articol al acestei părți explorează începuturile arheologiei medievale în Bulgaria și Ucraina (*Din iubire frățească: cehii și începuturile arheologiei medievale din Bulgaria și din Ucraina*, p. 217–228), în ambele cazuri prin contribuții decisive ale arheologilor cehi, Čeněk (Vikentii) Chvojka (1850–1914)și Karel Škorpil (1859–1944). Care au fost premisele emigrării intelectualilor cehi și ce a stimulat implicarea lor în cercetarea la un nivel atât de profund a istoriei și culturii teritoriilor de adopție? Pentru a găsi un răspuns, autorul explorează cadrul socio-politic general din ultima treime a secolului XIX, găsește explicații generale și particulare și îi așează pe cei doi pionieri ai arheologiei balcanice și est-europene în epoca lor. Extraordinara aventură a lui Karel Škorpil include o etapă de profesor de matematică și activist dedicat pan-slavismului, mutat din Cehia în Bulgaria în 1882, ca și numeroși alți compatrioți ai săi care căutau o cale de realizare profesională în urma crizei economice din 1873 și care au ajuns să își asume un rol important în dezvoltarea învățământului secundar. Dar Škorpil a mers mult mai departe, punând bazele studierii Evului Mediu în Bulgaria prin descoperirea și cercetarea unor situri emblematice pentru istoria de la sud de Dunăre, cum ar fi Preslav, Veliko Târnovo, Madara, dar în primul rând Aboba-Pliska. Al doilea erou al poveștii, Čeněk Chvojka, s-a stabilit la Kiev unde lucrat mai întâi ca profesor de agricultură, iar din 1893 a început săpături arheologice soldate cu descoperiri majore

(scheletul întreg al unui mamut în Kiev sau ceramica pictată de la Tripillie de pildă), descoperiea sa principală fiind însă un complex de clădiri din piatră datate în sec. X–XI, asimilate cu începuturile creștinismului în Ucraina.

Ultimele două articole ale cărții aduc discuția cumva la noi acasă, prin analiza lucrării și a destinului teoriilor autorului Gottfried Schramm referitoare la etnogeneza românilor**,** respectiv prin portretul profesional al Mariei Comșa, una dintre cele mai importante figuri ale arheologiei medievale românești.

Un stăvilar depășit. 25 de ani de la lucrarea lui Gottfried Schramm, „Ein Damm bricht" (p. 229–242) investighează destinul cărții publicate în 1997, tradusă în românește în 2006, dar rămasă fără ecouri în istoriografia românească, în schimb bucurându-se de o publicitate mai bună în Ungaria. Cartea dezvoltă faimoasele „opt teze" despre etnogeneza românească despre care Schramm publicase anterior mai multe articole, încercând să pună discuție, în contextul socio-politic complex care a determinat mișcările de populație din mileniul I peste Dunăre, într-un sens sau altul. Autorul este adeptul teoriilor despre prăbușirea frontierei dunărene în 602 printr-o mare migrație a slavilor și despre migrația târzie a vlahilor în sens invers, dar argumentele vin în mod regretabil doar din lingvistică și toponimie, ignorând aproape cu totul datele arheologice.

Florin Curta analizează critic și demontează pas cu pas construcția istorică propusă de Schramm, reinterpretând nu doar izvoarele, ci mai ales datele arheologice, singurele care pot în mod real să constate dacă vreo migrație a avut loc și care vor fi fost caracteristicile și consecințele ei.

Volumul se încheie cu un studiu despre *Marxism în opera Mariei Comșa* (p. 229–242), care revine la o dezbatere istorică privind influența marxismului în arheologie, care a angajat câteva voci importante în deceniile imediate de după prăbușirea blocului comunist, concluzia fiind în general că această influență a fost superficială și mai mult formală. Autorul reexaminează această dezbatere, analizând opera Mariei Comșa din anii 1960, mai ales articolul acesteia din 1967 (*Cu privire la caracterul organizării social-economice şi politice de pe teritoriul țării noastre în epoca migrațiilor*, în „Studii şi cercetări de istorie veche", 18, 3, p. 431–442). Maria Comșa a fost, fără îndoială, unul dintre cei mai importanți arheologi medieviști ai secolului XX din România, cu abordări și contribuții rămase unice, parte dintre ele doar parțial înțelese, cu întrebări de cercetare asupra cărora nu s-a mai aplecat nimeni, cel puțin nu la fel de profund. Deși contribuția ei esențială se vede în prelucrarea, interpretarea și publicarea rezultatelor săpăturilor, mai ales a celor de la Bucov și Slon, multe dintre interpretările pe care și le-a asumat pentru materiale arheologice, construcții și situri întregi, sunt încă de actualitate și de fapt rareori au revenit în dezbatarea științifică într-un mod atât de argumentat. Dar în același timp, se pare că Maria Comșa a fost și singurul arheolog român care a făcut la un moment dat „un efort serios de angajare a teoriei marxiste în vederea folosirii ei la interpretarea rezultatelor propriilor cercetări arheologice" (p. 246), mergând dincolo de preluarea formală a unor citate ca formă de aderare oportunistă în cerințele vremurilor. Încercarea de a interpreta în „cheie marxistă" rezultatele arheologice, în principal cele de la Slon, oferind o reconstrucție istorică bazată pe modelul „obștii sătești" (dezvoltat în istoriografia noastră de sociologul H.H. Stahl) este dezbătută pe larg. Probabil că mare parte a ideilor marxiste pe care le găsim în abordările Mariei Comșa au fost filtrate de fapt prin opera lui Stahl, asupra cărora a reflectat constant. Autorul conchide că problema influenței marxismului în arheologie ar merita reevaluată, bazată concret pe o analiză a lucrărilor produse în epoca comunistă.

*

Cartea pe care o aducem în atenție aruncă o privire în istoria Balcanilor și sud-estului Europei, de la Grecia antică la percepția și reflexia marxismului în arheologie. Autorul ei privește din diferite perspective, care poartă cititorul de la un capăt la altul al regiunii, mai aproape, sau mai departe, înăuntru și în afară, punându-l în pielea unor personaje care uneori sunt aproape contemporane nouă, dar alteori nu au nici chip, nici nume. Diversitatea temelor este fără îndoială copleșitoare, și nu putem să nu fim surprinși de profunda cunoaștere a acestei regiuni atât de complexe și de diverse, în care se vorbesc atât de multe limbi și s-au alăturat timp de milenii culturi atât de diferite. Dar dacă o luăm pas cu pas, vin la

suprafață continuitatea deopotrivă cu discontinuitatea, diversitatea și unitatea, cei săraci și anonimi deopotrivă cu cei bogați și importanți, fiindcă orice prezență pe pământ a lăsat ceva ce numai arheologia poate discerne.

Cunoașterea ce stă la baza acestei lucrări se bazează pe documentul scris, acolo unde acesta există, speculând cele mai mici aluzii ale scriitorilor antici, dar această concentrare pe detalii este la fel de reală și atunci când vine vorba despre materialul arheologic, a cărui varietate pare infinită. Indiferent despre ce sursă vorbim, avem de-a face cu fragmente a căror interpretare este limitată și trebuie exprimată prudent, dar poate fi adaptată și îmbunătățită constant în funcție de stadiul cercetărilor. Date noi vin însă aproape exclusiv dinspre arheologie, dar și aici suntem limitați de nivelul publicării, dar fără o publicare completă, amănunțită, a descoperirilor arheologice, nu ne putem aventura în interpretări și reconstrucții largi. Totuși, această carte însumează studii în care arheologia „ia decizii cu caracter general" (p. 9), fiind singura în măsură să răspundă unor întrebări istorice majore, cu instrumentele sale, care uneori sunt mici fragmente ceramice, alteori situri complexe, așezări, fortificații, capitale imperiale, și nu rareori sunt urme modeste lăsate în urmă de păstori, morminte răsfirate sau cimitire, peisaje simple din Balcani, cu sau fără tumuli, biserici, capele sau mănăstiri.

Aproape fiecare articol este un capăt de pod, invitând la reflecție și la aprofundarea unor direcții de cercetare care izvorăsc din evidența arheologică, dar trec dincolo de interpretarea cultural-istorică, chiar și pentru aceste regiuni aproape lipsite de o istorie scrisă, în care creștinismul a venit în valuri întrerupte și populațiile s-au mișcat fără încetare, combinându-se și disipându-se cu o mare originalitate. Aproape fiecare articol este o demonstrație despre cât de multe voci are arheologia, despre diversitatea posibilităților de abordare, despre cum se pot descompune întrebări istorice majore privind continuitatea, migrația, etnicitatea, dar și despre cum se pot compune detalii ale vieții de fiecare zi a individului sau comunității.

Culegerea de studii oferite de Florin Curta este, din multe puncte de vedere, un valoros instrument de lucru pentru cititorul român, student, cercetător, dascăl sau doar pasionat de reconstrucția istorică. Este o întâlnire cu istoria intermediată de un cercetător și profesor de excepție, care, de la catedra sa din Universitatea din Florida, a rămas ancorat în cercetarea Europei de Sud-Est și a Balcanilor, „ținuturi de margine", pe care le-a înțeles ca nimeni altul.

Daniela Marcu-Istrate